

EKSTENSIEWE SKAAPPRODUKSIE

J.A. Nel

Departement Kleinveekunde, Landboufakulteit, Universiteit van die Oranje-Vrystaat

(Sleutelwoorde: *Ekstensiewe skaapproduksie*)

(Key words: *Extensive sheep production*)

Suid-Afrika het die beste ontwikkelde ariede dele in die hele wêreld. Daarom is die ekstensiewe kleinveeboerdery in hierdie dele onder beter beheer as in soortgelyke gebiede elders in die wêreld. Hierdie ontwikkelings behels die omheining van plase met jakkalsproef, die opdeling in kampe en die voorsiening van boorgate, reservoïers, windpompe, pyplyne en waterkrippe vir veesuipings. Daarbenewens word krale, dippe en skeerskure van variërende doeltreffendheid aangetref. Baie plase in die droë dele van die land het 15 of meer kampe. Die heel belangrikste gevolg hiervan is dat die boer beheer oor sy vee verkry het. Dit was nie altyd die geval nie.

Gedurende die afgelope 60 jare het 'n omwenteling op die skaapplase plaasgevind. Voor dit was die plase oop, selfs sonder grensdrade en heel dikwels met slegs een bron van bruikbare water. Dit was die dae van die skaapwagter. Menige jong man is na 'n paar jaar van skaapoppas kollege- of universiteit- toe. Watergeedae is die knapsak gevul met een of twee stukke vleis (gevlak en gesout in die somer), boermeel vir pap in die sous van opkookvleis, een of twee spanne roltwak, 'n treksel koffie en suiker. Nadat hy die skaap "oorgehaal" het by die water, is hulle 'opgestoot' en so wei-wei het hulle vanaand laat op 'n veraf werf aangekom waar hulle dan "uitgestaan" het. Laataand lê en kreun die trop skaap tot teenaan die flou vuurtjie. Nou en dan skud 'n boerbok sy ore driftig – 'n teken dat die reën naby is. Dit is doodstil. Teen sonop word hulle 'los geroer' na die volopveld. Vir 'n dag of twee bewei hulle sekere dele van die veld tot dit weer watergeedag word. In 'n blomjaar in Namakwaland wanneer die botterblom, duikerwortel, gousblom en vygies geil groei, bly hulle sommer weke land sonder water.

Hierdie werwe wat sporadies verskuif is, was tot 4-5 myl van die huis en die naaste water af. Gewoonlik het die skape dan 'n dag oorgeslaan in die somer en selfs 2 dae in die winter voor hulle weer gesuip het. Baie keer is die hele trop skape water gegee met 'n lynemmer uit 'n 'sandputs' wat met takke toegeslaan is en 'n krip wat skaars 20 voet lank was. In klein klompies is die skape afgekeer totdat almal tromeledik gesuip het. Soms is die water met 'n rol uit 'n puts van 50-60 voet met 4- of 5-gellingkantiene gedraai. Dit was die dae toe 'n jong man sterk rugstringbiltonge gehad het.

Daar was soms net een groot kraal en 'n hok van takke of klip waar die skape een-vir-een gevang is om "koperdip" aangeklam met lampolie te kry vir die geilsiekte. Dit was ook die plek vir die 'bokwerkery' en die koeimelkery en waar die groot, vet, sterk volbekhammels aan die agterbeen hek toe gebring is as die skaapkoper hom aangewys het.

Skaapoppas was 'n fyn kuns. Dit was nie almal wat mooi kon werk met 'n skaap nie. Dit trop moes mooi 'oopmaak' sodat hulle lekker stadig kon wei – nie 'n getrek dat die stof bo-op hulle staan nie. Jy wys net so hier en daar jou lyf. So rustig gaan dit ook nie as daar 'n halfduim reën geval het en die driedorings blom nie. Dan vaar die duiwel in die wederstrewige ou ooi soos hulle aanstryk om eerste by elke bos se blomme te kom. Tyd vir kos gaarmaak op 'n snikhete warm dag is daar dan nie en sommer netnou is die warm water in eengellingkantientjie uitgedrink. Dit was die dae van die vetstertskepe – Blinkhaar Afrikaners met lang draaisterte, wittes, swartkoppe, rooikoppe en enkele bontes met blink gladde lywe en ooie wat jou onderstebo wil stamp as jy houtgerus te na aan haar lammetjie kom.

Waar staan ons vandag in Suid-Afrika?

Die grootste gedeelte van die land is ariede dele waar veral skaap-en bokboerdery op 'n ekstensiewe skaal bedryf word. Eintlik is dit moeilike wêreld wat in vergelyking met die aangeplante grasse en klawers van Australië en Nieu-Seeland nie baie gunstig is nie. Afgesien van kwaai en langdurige droogtes kom daar ook elke jaar 'n winter- en lentedroogte voor.

Die heel laagste reënvaldele – die woestynagtige streke – word hoofsaaklik beset deur karakoele vir pelsproduksie, maar boerbokke, vetstertipes en Dorpers word ook hier en daar aangetref. Soos die reënval toeneem, kom bogemelde rasse nog voor, maar die proporsie Dorpers neem toe en Merino's verskyn in die dele met gemengde bossies en gras, en sybokke in die struikveld. Soos die reënval hoër word, maak benewens die Merino en die Dorper, ander rasse hulle verskyning, naamlik die SA Vleismerino, Dormer, Döhne, Walrich, Letelle en ander rasse.

Getalsgewys word die belangrikste bydrae tot vleisproduksie deur die Merino, Dorper, SA Vleismerino, Dormer en waarskynlik die Döhne gelewer.

Die ekstensiewe dele is ook tot sy maksimum beset en bloot weens die veld sal daar waarskynlik nie 'n toename in kleinveegetalle wees nie. Enige verbetering sal dus in produksie per kop of hektaar gesetel wees wat alleen teweeggebring kan word deur doeltreffender versorging van diere. Dit is makliker gesê as gedoen. In die warm woestynagtige skaapstreke met sy uitmergelende droogtes is daar soms nie veel meer wat 'n goeie skaapboer nog kan doen nie. Soms dink 'n mens dat sy grootste prestasie lê in die feit dat hy daar bly en uithou. Daar is nie plek vir allerhande tierlantyntjies nie! Kritiek op hierdie boere is dikwels ongereverdig en wetenskaplike advies soms onrealisties. 'n Paar gesigspunte verdien egter bespreking.

Aanpassingsvereistes

Die vereistes is eenvoudig: Die boer moet diere hê wat daar aanpas en hy moet die koste laag hou! Dit is die primêre beginsels wat hier vir die dier in sy stryd om voortbestaan geld, naamlik om te oorlewe en te reproduseer. Eise vir produksie is sekondêr. Basies gaan dit dus in vleisproduksie in die ekstensiewe dele om die volgende in die kleinveeboerdery:

1. Aanpassing
2. 'n Lang teelseisoen
3. Goeie moedereiskappe
4. 'n Redelik aanvaarbare karkas
5. Verkieslik kleinerige rasse

Vanweë bogemelde faktore word die Dorper veral in die minder gunstige dele vir vleisproduksie gebruik om sover moontlik vanaf Februarie tot Junie te lam sodat die lammers teen lae koste vanaf die ooi bemark kan word (Fig. 1). Lammers wat vet genoeg is om gegradeer te word as super op 'n lae gewig van ongeveer 33 kg, hou besondere voordele in. 'n Lang teelseisoen en vroeë vetaanset is van strategiese belang in die ariede dele. Hoewel die Dorper een van die voortreflikste vleisskaaprasse in die wêreld vir die ariede dele is, het seleksie vir grootte en teen vetlokalisasie moontlik sy aanpassingsvermoë aangetas. Vir die droë dele is 'n verhoging van die proporsie Swartkop-Persiegene miskien wenslik.

Die Merino is die belangrikste skaapvleisproduseerder, hoewel baie mense dit net as 'n wolskaap beskou. Wat smaaklikheid en sagtheid betref is die vleis van uitstekende gehalte en na my beskeie mening word die Merino se vleisproduksiepotensiaal nog nie voldoende geëksploteer nie. Dit gaan nie soseer oor vinniger groei of karkasbouvorm nie, maar eerder beter aangepaste, vrugbaarder ooie wat hulle lammers makliker grootmaak. Miskien sal sulke Merino's in die algemeen minder wol

produseer, gladder van lyf wees, minder wol op die kop en bene hê en makliker in die herfs lam. Sommige van hierdie hoedanighede word reeds in Nieu-Seeland en Australië nagestreef, nieteenstaande die feit dat hulle toestande in baie opsigte gunstiger is en veral nieteenstaande die feit dat die vleispryse van 2-tandskape en volwasse skape daar ontstellend laag is. Die feit dat vleispryse in Suid-Afrika vir gewisselde tot ou skape besonder goed is, word nie genoeg in berekening gebring nie. Daar kan ook geen fout mee gevind word nie, want die vleisgehalte is in die algemeen goed mits hulle in goeie kondisie is. Buitendien kan taatheid tegnologies oorkom word, ofskoon dit meestal nie 'n probleem by skaapvleis is nie.

Alle omstandighede dui daarop dat die Merino in Suid-Afrika nog beter in skaapvleisproduksie benut kan word. Vir die ekstensiewe dele hou die oorbeklemtoning van wol en vewaarlosing van die lamproduksievermoë 'n gevaar in.

Uit 'n oogpunt van vleisproduksie is dit die getal surpluslammers wat tel en in mindere mate die hoeveelheid vleis per kop (groeiempo). Daarmee word nie noodwendig meer tweeling in die ariede dele verlang nie, maar beslis ten minste een lam per ooi per jaar wat groot gemaak word en ooie wat verkieslik in die herfs lam. Miskien sal die Carnarvon-skaap of Afrino (50 persent Vleismerino, 25 persent Merino, 25 persent Afrikaner) soos dit blykbaar genoem word, 'n leemte vul. Die indringing van vleisskape in die tradisionele wolskaapwêreld het sekerlik sy oorsprong daarin dat ons wolskape

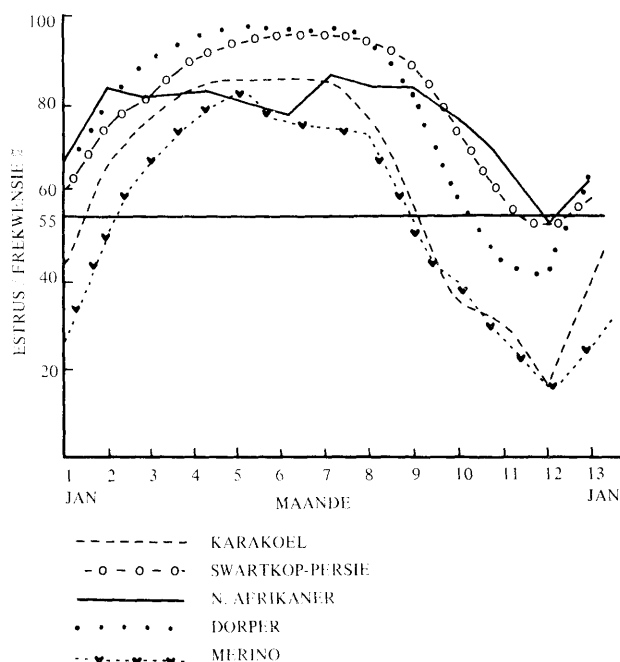

Fig. 1 Geslagsaktiwiteit van verskillende skaaprasse te Upington (Boshoff, Gouws & Nel, 1975)

te sag geword het in dié wêreld. Ander faktore soos arbeid en die min sorg ("easy care") wat verlang word, speel seker ook 'n rol. Vir vleisproduksie hou die ontwikkeling van 'n kleinerige, baie vrugbare en goed-aangepaste ooi (byvoorbeeld Finse Landras / Romanov X Swartkop Persie / Afrikaner) groot moontlikhede in kruisteling met erkende vleisrasamme, veral waar die omstandighede vir die grootmaak van tweeling gunstig is.

Lae koste

In ekstensiewe gebiede is die ander vereiste om koste laag te hou. Luukse fasiliteite in terme van geboue kan oordryf word. Doelmatige skaapkrake met uitkeerkrake en drukgange, sowel as dipfasiliteite is essensieel vir goeie kuddebestuur. Indien verskuifbare eenhede beskikbaar is, verminder dit duplikasie. Deur goeie beplanning kan heelwat besparing van arbied verkry word by die hantering van diere.

Om koste laag te hou, is dit noodsaaklik dat ooie hulle lammers sonder voer grootmaak; daarom is dit wenslik dat in gebiede waar lente-en somerdroogtes gereeld voorkom 'n groot gedeelte van die kudde in die herfs moet lam. Waar aanvullende voer geproduseer kan word en waar goeie bossieveld wel bestaan, kan die lamtye veral uit 'n oogpunt van lamproduksie tot groot voordeel, later in die jaar of selfs twee keer per jaar wees.

Die gedagte is nie om weer futiele argumente oor lente-lamtyd vs herfslamtyd aan die gang te sit nie. Meestal is hierdie argumente onnodig as 'n kombinasie van die lamtye waar moontlik gevolg word. Marais (1973) het dit byvoorbeeld pertinent gestel t.o.v. die Merino vir Grootfonteinse toestande.

Die weiveld

In 'n ekstensiewe skaapteelgebied is die diere hoofsaaklik van natuurlike weiding afhanklik vir hul voedingsbehoefte. In semi-intensiewe gebiede is die diere ook grotendeels van die natuurlike weiding afhanklik, maar variërende hoeveelhede voer word gedurende kritiese tye in die vorm van byvoorbeeld groenvoer, grasklawer, lusernweiding, graan, pille en lekke voorsien. In laasgenoemde gebiede kan meerlinge ook met gemak hanteer word.

Sodra die natuurlike weiding die basis van veeproduksie word, vereis dit besondere aandag. Dit is egter nie my oogmerk om hier breedvoerig oor weidingsbeheer uit te wei nie. In die algemeen is die benadering in die ariede dele om sodra dit goed gereën het in die groeiseisoen, die maksimum aantal kampe te laat rus. Trouens die totale onttrekking van vee vir 'n tydperk van vier tot ses weke sou seker ideaal gewees het. Spaarkampe is ook die beste voerstoer in die gebiede en in dié opsig is 'bloudak' die sertifikaat wat die Here aan die boer gee dat hy sy veld goed opgepas het.

Van die grootste belang is dat die natuurlike veld beskerm word wanneer byvoeding in kritieke tye gegee word. Sodanige veld word baie intensiewer kort gevreet as wanneer geen byvoeding gegee word. Deesdae is dit 'n algemene stelsel en kan daar dus groter skade aan die veld aangerig word as in vroeër jare toe die boere weggetrek het of baie diere gevrek het.

Dit is ook jammer dat die skaap se kortweigewoonte geblameer word vir veldagteruitgang. Wanneer beeste byvoeding ontvang, kan hulle grasveld beweï tot lengtes van benede 1 cm, terwyl normaalweg aanvaar word dat hulle plante met 'n hoogte van 8 cm tot 65 cm beweï (Roux, 1966). Die gebruik om beeste in ariede dele in te bring om in goeie jare die veld af te vreet en hulle te verwyder sodra die veld min word, lei daartoe dat die skaap die blaam erf. Ons kan sê die beeste vreet jou in die volgende droogte in.

Die inskakeling van voerkrale vir skaapvleisproduksie is in die beginstadium en dit kan gaandeweg 'n groter rol speel. Voer is egter duur; lusern het 'n luukse geword en is op die oomblik al onverkrygbaar. Meer betalende gewasse soos sultanas, wyndruiwe en katoen het verhoed dat die Oranje-besproeiingsgebied soos verwag is 'n oorvloed van lusern produseer. Daarbenewens is mielies wat tradisioneel die kragvoer vir skaapboere is, ook mensevoedsel en in 'n stryd om te oorleef kom die mens eerste. Indien lammers egter vroeg gespeen kan word en teen lonende pryse vir die boer, aan voerkrale gelewer word, kan dit help om die drag op die veld te verminder. Boere sal egter geneig wees om weer 'n groter proporsie ooië aan te hou en oorbelading van die veld kom selfs vandag nog voor.

Die stelsel waarvolgens Dorperlammers bedagsafgehoek word sodat hulle alleenlik toegang tot kruipvoer het, terwyl hulle moeders veld-toe gaan en snags saam met hulle lammers verkeer, die lammers op 8 weke ouderdom gespeen en verder op kraal tot slaggewig gevoer word, het die hoogste nettowins van verskeie behandelings gelewer (Botha, 1979). In 'n meer praktiese opset verkry boere goeie resultate deur by die veesuiping kruipvoer vir lammers beskikbaar te stel in dromme, terwyl hulle saam met hulle moeders in die veld loop.

Realistiese seleksiepraktyk

Die beste aangepaste ooië in die ekstensiewe dele is dié wat die meeste lammers speen. By wolskape het Winters (1940) so 'n indeks vir ooiproduktiwiteit aangebied:

Ooiproduktiwiteit =

$$\left(\frac{\text{Vaggewig} \times 3,4 + (140 \text{ dae Lamgewig})}{\text{Ooi se gewig}} \times 100 \right) \%$$

Die vaggewig word met 3,4 vermenigvuldig omdat 1 lb. vaggewig destyds ekwivalent was aan 3,4 lb. lamgewig en

Tabel 1

Vrugbaarheidsindeks van ooië van variërende ouderdomme (Turner, 1968)

AANTAL LAMKANSE									
Lammers	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	102	91	82	74	68	63	59	55	53
2	117	103	92	84	76	70	66	62	59
3	132	116	103	93	85	78	72	68	64
4	147	128	114	102	93	85	79	74	70
5		141	125	112	101	93	86	80	76
6		153	135	121	110	100	93	87	82
7		166	146	130	118	108	100	93	87
8		178	157	140	126	115	106	99	93
9			167	149	134	123	113	105	99
10			178	158	143	130	120	112	105
11			189	168	151	138	127	118	110
12			200	177	160	145	134	124	116
13				187	168	153	140	130	122
14				196	176	160	147	137	128
15				205	184	168	154	143	134
16				215	193	175	161	149	139
17					201	183	168	155	145
18					210	190	175	162	151
19					218	198	181	168	157
20					226	205	188	174	162
21						213	195	180	168
22						220	202	187	174
23						228	209	193	180
24						235	215	199	186
25							222	205	191
26							229	212	197
27							236	218	203
28							243	224	209
29								230	214
30								237	220

sodoende word hulle op 'n gelyke basis geplaas. Met ooië as deler word verseker dat optimum ooië grootte deur produksie bepaal word en nie deur die mens voorgeskryf word nie. Sodanige indeks kan ook van toepassing gemaak word op die ramlam wat 'n ooi aanteel. Dit is presies wat in Nieu-Seeland in hul 'Sheep-plan' aan die gang is. Die minimum vereiste wat vir alle deelnemers gestel word, is dat hulle die aantal lammers aangeteel deur elke ooi moet noteer. Dit is baie eenvoudig. Sodoende kan 'n vrugbaarheidsindeks vir elke ooi uitgewerk word (Rae, 1963; Turner, 1968) en dit kan aan die betrokke ramlam toegeken word (Tabel 1).

So 'n stelsel behoort goeie toepassing te vind in die ekstsensiewe gebiede van Suid-Afrika met die verskil dat die aantal lammers gespeen deur 'n ooi, genoteer word. Sodoende word aanpassingsvermoë ingebou in die indeks. Met hierdie syfers kan die teler van Dorpers of Merino's uit sy kantoor kraal toe stap en die ramlammers uitsoek met die hoogste indekse vir aanpassing en vrugbaarheid soos gekoppel aan hul moeders. Nou kan die teller verder onder hulle selekteer vir die ramme wat hom ook in ander opsigte bevredig. By Merinoramme sal hy boonop die vaggewigte wil vergelyk en vasstel of wolkwaliteit bevredigend is en dan sy keuses maak.

Dit is na my mening suksesvolle prestasie-meting in ekstensiewe omstandighede waar aanpassingsvermoë van primêre belang is. Daar is geen vereiste grootte of tipevoorskrifte nie; dit word bepaal deur prestasie op die veld. Indien die diere op 'n jong ouderdom al uitgesoek moet word, kan dit gedoen word, maar dan is korreksies vir ouderdomverskille en geboorte-aantal van groter belang. Aangesien aanpassingsvermoë en vrugbaarheid lae oorerflike hoedanighede is, sal ooie met lang leeftydrekords en hoë aanteelvermoë waardevolle voorsieners van stoetramme wees. Voorkeur sal ook gegee word aan ramme wat in die herfs gebore word.

By tweetandoosie is prestasie-meting onder ekstensiewe omstandighede myns insiens onbelangrik. In die algemeen is die aanteeltempo betreklik laag in sulke gebiede. Gevolglik sou die klompie oortollige diere wat foute het soos te veel plooië, gebrekkige wolkwaliteit, verpotte skape, bek- en pootgebreke op die oog uitgesoek en afgekeur word. Omdat die ooie minder as 20 persent tot teelverbetering bydra, sal enkele foute hier by 'n klein aantal uitskotooie van min praktiese belang wees.

In hierdie referaat is hoofsaaklik aandag gegee aan vleisproduksie in ekstensiewe gebiede. Melding van bokke was terloops vanweë hulle relatief kleiner rol in vleis-

produksie. Sekerlik word die voortreflike hoedanighede van bokke as beweidende dier wanneer onder beheer, uitstekende aanpassing in berg-, bos- en struikveld, bestandheid teen siektes en die betreklike geringe vetaanset, besef. Daar is beslis moontlikhede in die sybokbedryf vir 'n groter aanteeltempo en terselfdertyd effe groter bokke, maar in die huidige klimaat van hoë pryse vir sybokhaar sal daar min luisteraars wees.

Die fundamentele belangrikheid van kuddebestuurspraktyke in die kleinveebedryf word allerweë besef, maar in 'n reeds wydlopiege bespreking sal uitbreiding op hierdie veelsydige terrein onhanteerbaar word.

Ten slotte is dit vir die hele kleinveebedryf van die aller-grootste belang dat dit op die gebied van voorligting en navorsing die beste dienste ontvang. In dié verband moet krities gekyk word na die getal en gehalte van voorligters en navorsers en waar hulle gesetel is.

Die afstand tussen dié instansies en die bedryf moet so kort as moontlik wees andersins sal die bedryf op die agtergrond raak. Terselfdertyd het die bedryf 'n finansiële verantwoordelikheid as hy suksesvol wil meeding in die verkryging van die beste opgeleide vakkundige dienste.

Verwysings

- BOSHOF, D.A., GOUWS, D.J. & NEL, J.A., 1975. Die reproduksiepatroon van vyf skaaprasse onder ekstensiewe toestande. Ongepubl. grafiek. *S. Afr. Tydskr. Vee*, 5, 37.
- BOTHA, M.J., 1979. Intensiewe en ekstensiewe vetlamproduksiestelsels met Dorper en SA Vleismerinoskape. M. Sc. Agric.-Verh. Univ. O.V.S., Bloemfontein.
- MARAIS, P.G., 1973. Die relatiewe produktiwiteit van herfs en lentegepaarde ooie. M. Sc. Agric.-Verh. Univ. O.V.S., Bloemfontein.
- RAE, A.L., 1963. Breeding for better lamb production. *Sheepfarming Annual*, 167–182.
- ROUX, P.W., 1966. Beginsels van veldbeheer in die Karoo en aangrensende droë soetgrasveldstreke. In: *Die Kleinveebedryf in S.A.*, bls 318–340. Samest. W.J. Hugo, Pretoria: Dept. Landboutegniese Dienste.
- WINTERS, L.M., 1940. Records of performance for meat animals. *Emp. J. exp. Agric.* 8, 259.
- TURNER, HELEN, N., 1968. The effect of selection on lambing rates. Symp, Phys. Reprod. Stillwater, Oklahoma.